

Др ДРАГАН СУБОТИЋ

МИЛАН СТОЈАДИНОВИЋ ИЗМЕЂУ НАУКЕ И ПОЛИТИКЕ

Др ДРАГАН СУБОТИЋ
УУ 11000 Београд
Институт за политичке студије

UDK 929 (497.11)

Овај познати Чачанин оставио је трага у политичком и друштвеном животу међуратне Краљевине Југославије захваљујући, пре свега, свом политичком раду, али и научној активности у области економских наука.

Рођен је у Чачку, 23. јула 1888. године од оца Михаила Л. Стојадиновића, тадашњег судског секретара, и мајке Милеве (рођене Павловић). У родном граду је 1894. пошао у основну школу, а завршио је 1898. године у Крушевцу, где су му родитељи боравили по потреби службе. Овде се уписао у гимназију, коју је похађао и у Ужицу, да би матурирао у Првој београдској гимназији. Затим се 1906. уписује на Правни факултет Универзитета у Београду да би после положеног дипломског испита 1910. године наставио студије на групи економско-финансијских наука у Минхену и Берлину. Усмени докторски испит је положио 29. новембра 1911. Студије у Немачкој Стојадиновић је реализовао код уважених економиста Брентапа и Лоца, а у Берлину је код Адолфа Вагнера радио своју дисертацију о немачком буџету.¹ Међутим, одбранио ју је тек у Београду, на Правном факултету, пред комисијом коју су сачињавали уважени професори: Слободан Јовановић, Милић Радовановић и

Момчило Нинчић. Још у Краљевини Србији Стојадиновић је, као директор Главног државног рачуноводства, покушавао да га устроји на основу немачког модела с којим је био упознат до танчина. За време Првог светског рата, посебно у смиграцији, доста је, као финансијски стручњак, допринео раду Министарства финансија.

После Првог светског рата, кратко време био је професор Правног факултета у Београду, на коме је предавао финансије. Наиме, реч је о науци о финансијама, а како наводи Лазар Пејић: „Иако још релативно млад човек, Стојадиновић је већ тада био искусни финансијски експерт, који је претходно прошао брзу чиновничку каријеру у Министарству финансија, био је директор Главне буџетске контроле, директор Енглеске трговинске банке, професор Науке о финансијама, поверљива личност британског капитала, подпредседник банкарске берзе, познати берзијалац, добро поткован практичним и теоријским економским знањем.”²²

Из биографских података се види да је Стојадиновић од 1922. до 1924. године, у два наврата, био министар финансија у влади Николе Пашића (други пут од 1924. до 1926), потом и 1934. и 1935. године, да би председник југословенске владе био од 1935. до 1939. После споразума Цветковић – Мачек био је интерниран, (1941. године предат је Енглезима, који су га депортовали на острво Маурицијус). Одатле је средином педесетих година прешао у Аргентину, где је био уредник више економских часописа и доживео, на изванредан начин, стручну рехабилитацију као угледан економиста. Умро је 1961. године.

У овом кратком прилогу који је допуна недавно објављеном раду о Милану Стојадиновићу,³ осврнућемо се на његову политичку делатност, првенствено као председника Југословенске радикалне заједнице, а потом и на његову економску доктрину, која је имала и неке практичне референце с обзиром на чињеницу да је као министар финансија од 1924. до 1926. године зауставио дефлационом економском политиком тада изражен економски полет и кредитну екаспанзију (истина, створивши на тај начин проблем сељачког дуга). На тај начин, покушаћемо да расветлимо два мита који су пре рата кружили о Стојадиновићу: да је био близак фашистичкој Немачкој и у спољној политици се ослањао на Берлин, односно да је у доба владавине Стојадиновића Краљевина Југославија имала стабилну националну валуту.

*

* * *

О Стојадиновићу као економисти је до сада веома мало писано, изузимајући неке фрагментарне записе о појединим његовим делима.

Већ спомињани Л. Пејић за Стојадиновића је записао да је био „сналажљив, луцидан финансијер, вешт у практичним пословима и економској политици, писац већег броја стручних и научних радова, чије теоријске студије и практична економска политика нису до сада биле довољно анализирани од стране економиста. Његови потези у финансијским пословима и економској политици, коју је водио, довели су у међуратном периоду до стварања „мита” о Стојадиновићу као великом финансијском и економском стручњаку који је он сам за живота и у току политичке каријере створио о себи...”⁴

Анализирајући могуће утицаје већ споменутих минхенских професора на Стојадиновића, поготову Валтера Лоца и Луја Брентана, који су истицали значај државног интервенционизма у привреди, посебно значај начела буџетске равнотеже и добро организоване и функционалне финансијске администрације, ваља нагласити да је на њега пресудан утицај имао Велимир Бајкић (1875-1952), као и присталице његове школе: поред М. Стојадиновића, ту убрајамо и др Милорада Недељковића (1883-1967), др Душана Панчића (1879-1950) и Николу Станаревића (1882-1976). Они су, попут Велимира Бајкића, у привредној динамици, а пре свега економској политици, истицали значај крупног финансијског капитала.

За Милана Стојадиновића, бар када је реч о економској мисли, темељна категорија је био и остао (чак и у избегличком периоду, у Буенос Ајресу) – буџет. Одувек га је схватао као правни акт, па тек онда као инструмент економске политике, инсистирајући да он није само једнострано прикупљање прихода ради финансирања државних расхода, већ правни однос који захтева прецизније регулисање у области позитивног права.

Поједини аутори, на пример академик Обрен Благојевић, истичу да је Стојадиновић „био веома карактеристичан, између осталог, и по томе што је главним инструментом целокупне привредне политике сматрао новац и мере финансијске политике у ужем смислу: буџет, порезе и друге. То схватање долазило је до изражаја и у његовој практичној делатности као министра финансија, у првом, и председника владе, у другом периоду”.⁵

Трагајући за теоријским коренима његове економске доктрине, подсећамо да је као студент 1909. године, написао веома интересантну расправу под насловом: „Српско законодавство о издржавању свештенства (од ослобођења па до данас).” Интересантно је напоменути да је овај текст, као и један други – „О регулисању парохија” (објављен исте године у „Архиву за правне и друштвене науке”) настао под утицајем

Чедомиља Митровића, професора црквеног права, иначе по рођењу Чачанина.⁶ Вероватно је постојала идеја да се Стојадиновић у току даљег школовања позабави овом тематиком, на шта указује и чињеница да је податке на терену (свакако уз консултовање правне књижевности наше и стране) добио од стрица Милуца Л. Стојадиновића, пароха у Лесковцу. Овај рад, иначе штампан у виду засебне књижице, награђен је Светосавском наградом на Универзитету, што је за ондашње време био значајан и запажен успех. Стојадиновић је у овом раду, вероватно имајући пред очима положај свештеничког сталеза, био веома радикалан у испоштењу начина за регулисање положаја свештенства. Наиме, записао је: „Међутим, у црквеном законодавству код нас, потребно је почети из основе, систематски и радикално! Треба извести реформу одоздо, па све до горе редом. Потребно је извршити кодификацију целокупног црквеног законодавства које би наравно обухватало и питање о уређењу свештеничког сталеза. Специјални закон о томе не треба да постоји, већ он треба да буде саставни део закона о црквеним властима”.⁷ У другом тексту, „О регулисању парохија”, поближе се посветио економском, социјалном и друштвеном положају у парохијама, као и неким канонско-црквеним проблемима (око постављања пароха, његових надлежности и томе слично). Већ 1911. године објавио је значајно дело: „Поштанске штедионице”, где се заложио за „оснивање поштанских штедионица у народу које значе развијање штедње у народу, значи јачање државног кредита, стварање домаћег српског капитала и подизање народног благостања.”⁸ Наредне, 1912. године, јавно је публикувао докторску дисертацију под насловом „Немачки буџет”, као и запажен текст у београдском „Делу” на тему: „Економски узроци српско-гурског рата”, залажући се за излазак Србије на Јадранско море низом економских, а не само једностраних политичких разлога.

Изузимајући суптилне и економски валидне и интересантне анализе које је за време Првог светског рата израдио у Министарству финансија за потребе српске владе, осврнућемо се на приступно предавање Милана Стојадиновића из „Наука о финансијама”, из октобра 1919. године, одржаном на упражњеној катедри из ове области на Правном факултету у Београду. У овом његовом главном финансијском делу, које није успео да публикује (реч је о рукопису од преко 400 страна), Стојадиновић је обухватио основна начела науке о финансијама. Залагао се за начело буџетске равнотеже: „Он сматра да привреди треба вратити све оно што јој је кроз државне приходе на одређен начин (кроз порезе, таксе, царине и друго одузима. И друго класично начело, принцип малог буџета, овде је такође заступљено и одражава се кроз стално Стојадиновићево залагање

за што мање порезе и друге државне приходе. Овакви принципи финансијске политике имали су за циљ да ограниче државну интервенцију у привреди и да оставе широко подручје приватној иницијативи која према концепцији британске класичне политичке економије, представља јединог и најважнијег покретача сваке привредне активности”.⁹

После Првог светског рата написао је неколико интересантних књижица, углавном из економске политике, али и области новца и финансијске политике. Тако је 1921. године објавио (бар са нашег становишта), интересантан рад: „Наше валутне невоље”, промишљајући на темељно питање: Како да поправимо валуту? Наиме, сматрао је да се највећа пажња мора обратити сређивању државних финансија: „Докле год ми имамо један огромни буџетски дефицит који се покрива сталним штампањем нових банкнота, вредност нашег новца мора да пада. И у колико његова вредност више пада, утолико све више скачу цене свима артиклима па дакле и страним валутама и девизама. Штедња у државним расходима и повећање државних прихода први су услови да би се зауставила машина за штампање. Ван сумње је да се и на једном и другом пољу може много учинити.” Те године објавио је и занимљиву књижицу „Борба против скупине” (Београд, 1921). Потом је објављивао радове у листу „Банкарство”, а већ 1925. године је публиковао књижицу „Наш финансијски положај-експозе одржан на пленуму Народне скупштине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца од 31 марта 1925 године”, као и неколико радова почетком тридесетих, попут: „Монопол дувана: његова правна природа, његов значај за народну привреду и државне финансије” (Београд, 1932), као и низ текстова у „Банкарству”, „Политици”, а да не спомињемо његове готово редовне годишње експозее као министра финансија у Народној Скупштини, који су прави мали и студиозни економски есеји о финансијској и привредној политици развоја Краљевине Југославије, средином двадесетих година овог века.

Као министар финансија, Стојадиновић је спровео либерализацију производње и ограничио увоз неких производа који су угрожавали домаћу производњу. На тај начин постигао је активни спољнотрговински биланс и повећао у потпуности производњу у наредним годинама. Ове практичне референце његовог министровања, чак у два наврата, донекле су у супротности са претходним оценама и крећу се у релацији: интервенционизам-либерализација економских кретања. У време када се углавном бавио банкарским и берзанским пословима, Стојадиновић је себе „окарактерисао као присталицу либерализма, самим тим што се залагао за начело буџетске равнотеже и малог буџета, јер велики буџет, буџетски суфицит и буџетски дефицит аутоматски значе да ће држава

имати одређени утицај на привредна кретања. Касније, међутим, као министар финансија, Стојадиновић се придржавао неких начела благог либерализма, док је, паралелно са спровођењем одређених либералистичких мера економске политике, спроводио и низ мера државног интервенционизма у привреди, по рецепту историјске школе. При крају своје каријере потпуно је био напустио начело економског либерализма и спроводио је политику државног интервенционизма у целини...¹⁰ Овакав развој економске мисли и праксе Стојадиновића могуће је пратити и у доба када је био председник владе од 1935. до 1939. године, у доба када национална валута бележи стабилност, а читава се привредна структура окреће немачкој привреди.

Целокупна Стојадиновићева економска политика поклапала се умногоме са његовом спољнополитичком оријентацијом. Наиме, као присталица историјске школе, он је форсирао национални и индустријски развој у ограниченом обиму, уз јачање крупног финансијског и индустријског капитала: „Извоз аграрних производа требао је да обезбеди увоз машинске опреме за увоз индустрије, а побољшање положаја сељаштва и занатлија као и радника, добре купце за индустријску робу. Оваква политика везивала је Југославију искључиво за развијене европске земље, увознице пољопривредних производа, посебно за Немачку, из којих су се набављала потрошачка и производна индустријска добра”.¹¹

*

* *

Политичку активност Милана Стојадиновића у међуратној Краљевини Југославији можемо посматрати у два нивоа: државном и страначком, с обзиром на чињеницу да је од 1935. до 1939. био председник југословенске владе, а од 1935. године и председник Југословенске радикалне заједнице. Ова политичка партија настала је у августу 1935. године, спајањем радикала окупљених око М. Стојадиновића са Словенском људском странком и Југословенском муслиманском организацијом. Убрзо је основан и Југословенски раднички савез (ЈУГОРАС), који је покушао да организује радништво и политички делује међу њима.

Већ у програмским одредницама Југословенске радикалне заједнице записано је да је циљ странке у држави народно благостање, а споља: „Очување државне сигурности, њене самосталности и њених интереса”.¹² Странка се залагала за монархију и династију Карађорђевића, „за народно и државно јединство, за јединство територије и јединствено држављанство и те ће идеје пропагирати и заступати”. У области законодавства странка се залагала за уставно и парламентарно

уређење државе у демократском духу, за једноставнију јефтинију администрацију, судску независност и сталност судија. Када је реч о финансијама, ЈРЗ се залагала за смањење непосредних пореза и свих оних такси и намета који погађају обичног грађанина и утичу на његов стандард. У непосредним порезима предвиђано је прогресивно оптерећење поресних обвезника, уз редовно прибирање пореза од стране грађана. Привредно благостање ће бити доступно делатним радом сваког појединца, док се за трговинску политику предвиђа слободно закључивање таквих трговинских уговора који ће обезбедити извоз производа под повољним условима. Исто тако, странка је у програму записала да ће се залагати за развој задругарства, као и занатства, уз заштиту радничког сталежа. Уз слободан развој просвете и вере, ЈРЗ се залагала и за праведно радничко законодавство, социјалну и здравствену политику која ће бити окренута свим слојевима становништва, уз јачање војске и одбране Југославије. У спољној политици предвиђано је очување мира и сарадња са суседним државама, као и учешће у раду Друштва народа.

Ове програмске одреднице су преточене и у практичне акције Југословенске радикалне заједнице и у политичке наступе Милана Стојадиновића у јавности. Створена 17. октобра 1935. године, ова политичка партија је практично заживела у јавности тек од 24. децембра те године, када је започела да ради партијска канцеларија, на чијем се челу нашао Душан Трифуновић. Елиминишући старог радикала А. Станојевића, стварни вођа је био Милан Стојадиновић. У историографији је још пре двадесетак година дошло до сазнања да је био „јака личност и најутицајнији и способнији од целог вођства”. Једини коме су припадници ЈРЗ скандирали: „Вођа”, „Вођа”, а опозиција и комунисти: „Ђаво”, „Ђаво”.¹³ Истина, из његових мемоара „Ни рат, ни пакт”, својевремено, шездесетих година, објављеним у Аргентини, тако се нешто не може закључити, пошто се стиче утисак да је реч о политичару који је имао знатног утицаја, не само на унутрашњу, већ, пре свега, спољнополитичку оријентацију Краљевине Југославије. Како се наводи: „У области спољне политике учинио је велики пресокрет и од подржавања Француске и Енглеске, прешао је на страну Немачке и Италије. Био је фасциниран Немачком, често је посећивао, а у свом руковођењу Југословенском радикалном заједницом подржавао њене фашистичке методе. Сваки свој дочек је вешто припремао, али никада није успео да му се широке народне масе диве. Имам утисак да је био врло динамичан и лукав.”¹⁴

За ЈРЗ се може, с правом, казати да је била партија поретка, како се неко једном сликовито изразио – „дворска партија”, што није далеко од

истине, с обзиром да су већину угледника чинили министри и припадници ондашњег вишег грађанског staleжа. Стојадиновић је био веома вешт говорник, мада не треба заборавити да је иза себе имао државни апарат као и партијску пропаганду, која је, не ретко, користила и пропагандне методе из ондашње фашистичке Немачке.

Покушаћемо да то покажемо на примеру Стојадиновићевих организованих посета, у време избора, готово свим већим градовима у Краљевини Југославији, као и анализом масовних зборована, када је до изражаја долазила омладинска секција са свим обележјима фашистичке омладине у Немачкој (тамне кошуље, прављење парада – бакљада, поздрављање Стојадиновића са испруженом руком која неодољиво подсећа на фашистички поздрав, уз низ пратећих пропагандних манифестација: снимање документарних журнала, периодичне публикације, плакати и томе слично).

Далеко су интересантнији Стојадиновићеви политички наступи. Интересантан је његов програмски говор, одржан на Првој земаљској скупштини Југословенске радикалне заједнице 1. и 2. јула 1936. године у Београду, када је изјавио: „Погледајте само ову нашу Југословенску Радикалну Заједницу како у њој највећи број Срба, највећи број Словенаца и највећи број босанско-херцеговачких муслимана, а то је велика већина народа из целе земље која, налази једну заједничку кућу, вођена истим идеалима, уверена у један исти програм”. Очигледно да је био слаб одазив и интересовање међу хрватском популацијом, која се још почетком двадесетих година сврстала уз блок хрватских странака, пре свега Хрватске сељачке странке. Зато је, на овом скупу, Стојадиновић изјавио и следеће: „Ми желимо да објективну и добронамерну расправу хрватског питања и убудуће омогућимо, али нека нико из ове наше добре намере не изведе закључак да ћемо допустити, да се уносе методе које би могле да сметају ред и мир у земљи и које прелазе границе онога што је писаним законима ове земље дозвољено”.

И у доба најжешће кризе око Конкордата 1937. године, када су свештенство и народ окупљен око СПЦ пружили отпор потписивању овог документа са Ватиканом, Стојадиновић је и даље у Скупштини уверавао народне представнике да овај билатерални споразум, попут оног из 1914. године, није уперен против националних и верских интереса православаца у Краљевини Југославији. Ова неславна епизода везана за М. Стојадиновића не потиरे његове очигледне успехе на пољу привредне политике.

Тако је у говору у Београду, октобра 1938. године, изјавио да су „државне финансије сада сређене. Држава уредно плаћа. Буџети се

свршавају са вишковима, иако су порезе смањене. Динар је данас у Европи једна од најстабилнијих и најздравијих валута”.

Ови успеси су истицани и у партијским гласилима, посебно у „Самоуправи”, покренутој 1936. године, као и у знаменитој библиотеци ЈРЗ. На општинским изборима 1936. године, то је дошло до изражаја и у изборним резултатима, пошто су одборници ЈРЗ преузели низ локалних, општинских самоуправа, реализујући на тај начин и одређене идеје из свог партијског програма.

Већ 1937. године влада Милана Стојадиновића била је суочена са заједничком политичком акцијом Блока народног споразума, кога су сачињавале србијанске странке и ХСС и Српска демократска странка. Споразумом од 8. октобра 1937. године, тзв. „народним споразумом” предвиђано је образовање једне концентрационе владе, која је имала да доведе до прокламовања новог устава, дакле, до дерогирања Устава из 1931. године и образовања Уставотворне скупштине која би довела до новог уставног стања у држави. После избора из 1938. године, када су радикали освојили 306 посланичких мандата (Мачекова листа је добила 67, а листа Димитрија Љотића 3,42 посто гласова, што није било довољно за посланички мандат), кнез Павле Карађорђевић је жртвовао Милана Стојадиновића зарад споразума са Хрватима.

Тиме је начињен пресокрет у дотадашњој политичкој оријентацији земље. Наиме, уместо Стојадиновићевог упорног залагања за унитаристички концепт „Један Краљ – Један Народ – Једна Држава”, који је значао централистичку државу, превладао је став опозиције о потреби државног преуређења земље, уставне реформе која би се извела на принципу федерализације земље. Али, задржана је Стојадиновићева спољнополитичка оријентација ослањања на Немачку и Италију, што је било видљиво од Аншлуса Аустрије 1938. године, па прско незаинтересованог односа према окупацији Чехословачке 1939, што је резултирало распадањем Мале Атланте и раније склопљеног Балканског савеза.

Стојадиновић се није мирио са споразумом Цветковић-Мачек од 26. августа 1939. године, којим је практично извршена децентрализација државе, пошто је новостворена Бановина Хрватска имала и одређене прерогативе државне суверености (не треба заборавити да парламентарни избори нису одржани, сем општинских у Хрватској од 19. маја 1940. године када је ХСС добила мандат да образује локалну самоуправу).

У „Прогласу члановима и пријатељима ЈРЗ” из 1939. године, иза кога је стајао Стојадиновић, за Цветковића се констатује да је „загазио у једну радњу која је поколебала веру, да смо једна држава: предложио је да народ у Босни и Херцеговини, Далмацији, Срему, Војводини, одлучи

плебисцитом о својој судбини, односно о томе: којој ће народној јединици припасти, упркос историјској и непобитној чињеници која је тај исти народ пре више од 20 година слободном вољом свој опстанак нераздвојно везала за опстанак јединствене Југославије”.

Због оваквих негативних ставова поводом споразума Цветковић-Мачек,¹⁵ већ 10. јуна 1939. Главни одбор ЈРЗ је искључио из странке Милана Стојадиновића и још 29 његових следбеника. Они су убрзо основали, већ наредне 1940. године – Српску радикалну странку, која је била противник српско-хрватског споразума и државно-правног растакања Краљевине Југославије.

Убрзо, 1941. године, влада Цветковић-Мачек, на тражење Енглеза, прогнала је Милана Стојадиновића из земље. Он се обрео на Маурисијусу, где је провео ратне и поратне године, све до пресељсња у Аргентину почетком педесетих година. Тиме је његова активна политичка каријера била завршена. Али, не и бављење економском науком и практичним економским проблемима, који су потресали овај регион света, поготову после Другог светског рата. Своје идеје је изложио у листу „Il economist” који је излазио у Буенос Ајресу, а били су запажени и његови савети и стручни елаборати тамошњој влади, углавном из проблематике државног буџета и новчаног промета.

Овим кратким прилогом желели смо, још једном, да се осврнемо на економске и политичке идеје Милана Стојадиновића посматрајући га, пре свега, као економског мислиоца, али и практичара, који је оставио трага у нашој новијој политичкој историји, пре свега, у баштини наше економске мисли.

НАПОМЕНЕ

1. С. Станојевић, „Енциклопедија...”, стр. 696.
2. Лазар Пејић, „Економске идеје др Милана Стојадиновића о балканским привредним проблемима”, „Балкашика”, Београд, 1976, стр. 229.
3. Видети рад М. Никитовића о М. Стојадиновићу у зборнику „Вишевековна историја Чачка и околине од најранијих времена до данас”, Београд, 1995.
4. Исто, стр. 242.
5. Обрен Благојевић, „Економска мисао у Србији до Другог светског рата”, Београд, 1980, стр. 698.
6. Видети наш рад „Чедомиљ Митровић и црквено право у Србији до 1941. године”, Зборника радова, Народни музеј, Чачак, 1994.
7. Нав. дело, стр. 93.
8. Нав. дело, стр. 33.
9. Као под бр. 2, стр. 249.

10. Л. Пејић, нав. дело, стр. 150-151.
11. Исто, стр. 125.
12. „Програм Југословенске радикалне заједнице”, Београд, 1935, стр. 49.
13. Станимирка Томић, „Настанак и делатност Југословенске Радикалне Заједнице”, Београд, 1930, стр. 30.
14. Исто, стр. 124.
15. М. Стојадиновић, „Два споразума”, (б.г., б.м.), стр. 30.

MILAN STOJADINOVITCH ENTRE LA SCIENCE ET LA POLITIQUE

L'auteur consacre son texte aux ouvrages du domaine de l'économie, dus au docteur Milan Stoïadinovitch, président du gouvernement avant la Seconde guerre mondiale, en mettant l'accent sur sa thèse de doctorat, soutenue en 1911 à Belgrade. Il souligne en particulier l'activité de Stoïadinovitch, brève d'ailleurs, à la Faculté du droit à Belgrade /au début des années 20/ et analyse aussi une série de ses écrits sur la monnaie, le budget de l'État et les mouvements économiques de l'entre-deux-guerres dans le Royaume de Yougoslavie.

L'auteur rappelle aussi l'engagement politique de Stoïadinovitch en sa qualité de président de la communauté radicale yougoslave, puis en qualité de président du gouvernement royal, ainsi que son activité d'écrivain en Argentine, où il avait émigré.

Dr Dragan Subotić